

УДК 340.131:340.02

Подорожна Т. С.,

podorogna@i.ua, ORCID ID: 0000-0003-0502-950X,

Researcher ID: 5112-2016,

д.ю.н., доц., професор кафедри теорії держави і права,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Котуха О. С.,

kotuha1@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1198-8849,

Researcher ID: G-6561-2019,

к.ю.н., проф., декан юридичного факультету,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Анотація. У статті досліджено принцип правової визначеності, його реалізацію у процесі захисту прав і свобод людини та громадянина. Зазначено, що в широкому розумінні принцип правової визначеності є сукупністю вимог до організації та функціонування правової системи з метою забезпечення стабільного правового становища людини шляхом удосконалення процесів правотворчості і правозастосування. При цьому для сучасної конституційної держави найвищим досягненням має стати довіра громадян до самої держави та її інститутів. Така довіра може ґрунтуватися тільки на гармонійній взаємодії правової визначеності чинного законодавства та аналогічної його дії на практиці. Дотримання принципу правової визначеності чітко позначає межі діяльності державної влади, максимально домагається прозорості у відносинах держави й людини, тим самим забезпечуючи дотримання прав і свобод людини та громадянина. Наголошено на тому, що в основі принципу юридичної визначеності, як одного з істотних елементів принципу верховенства права, лежить відоме з римського права положення *res judicata* (лат. «вирішена справа»), відповідно до якого остаточне рішення правомочного суду, яке вступило в силу, є обов'язковим для сторін і не може переглядатися. Зроблено висновок про те, що ідея та поняття «правова визначеність» є досить складною, багатогранною, різноаспектною категорією як для правової доктрини, так і для юридичної практики. Правова визначеність є універсальним принципом у всіх сферах юридичної діяльності. Це постає з того, що, по-перше, у законотворчій сфері правова визначеність є ключовим критерієм якості та основною метою цього виду діяльності; по-друге, правова визначеність є найважливішим інструментом і засобом у процесі реалізації конституційного контролю органами правосуддя. Вищий судовий орган конституційного контролю неодноразово встановлював, що невизначеність норм права сама собою неконституційна, адже дає можливість правозастосовникові зловживати своїм становищем, по-різному тлумачити норми права залежно від власного інтересу, ставить суб'єктів права в нерівні умови.

Ключові слова: права людини, верховенство права, конституційні цінності, принцип правової визначеності, принцип *res judicata*, правотворчість, правозастосування.

Podorozhna T. S.

podorogna@i.ua, ORCID ID: 0000-0003-0502-950X,

Researcher ID: 5112-2016,

Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of Theory of State and Law,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Kotukha O. S.,

kotuha1@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1198-8849,

Researcher ID: G-6561-2019,

PhD in Law, Professor, Dean of the Faculty of Law,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY THROUGH THE PRISM OF THE PROTECTION OF CONSTITUTIONAL HUMAN AND CIVIL RIGHTS AND FREEDOMS

Abstract. *The article examines the principle of legal certainty, its implementation in the process of protection of human and civil rights and freedoms. It is noted that in a broad sense, the principle of legal certainty is a set of requirements for the organization and functioning of the legal system in order to ensure a stable legal status of man by improving the processes of lawmaking and law enforcement. At the same time, for the modern constitutional state, the highest achievement should be the trust of citizens in the state itself and its institutions. Such trust can be based only on the harmonious interaction of the legal certainty of the current legislation and its similar effect in practice. Adherence to the principle of legal certainty clearly defines the limits of state power, maximally achieves transparency in the state-man relationship, thereby ensuring respect for human and civil rights and freedoms. It is emphasized that the principle of legal certainty, as one of the essential elements of the principle of the rule of law, is based on the provision of res judicata known from Roman law (Latin “decided case”), according to which the final decision of a competent court binding on the parties and cannot be viewed. It is concluded that the concept and idea of “legal certainty” is a rather complex, multifaceted, multifaceted category for both legal doctrine and legal practice. Legal certainty is a universal principle in all areas of legal activity. This follows from the fact that, firstly, in the legislative sphere, legal certainty is a key criterion of quality and the main purpose of this type of activity. Secondly, legal certainty is the most important tool and means in the process of implementing constitutional control by the judiciary. The Supreme Judicial Body of Constitutional Control has repeatedly established that the uncertainty of the law is in itself unconstitutional, because it allows the law enforcer to abuse his position, to interpret the law differently depending on his own interest, puts the subjects of law in unequal conditions.*

Key words: human rights, rule of law, constitutional values, principle of legal certainty, principle of res judicata, lawmaking, law enforcement.

JEL Classification: K 41

DOI: 10.36477/2616-7611-2021-10-10

Постановка проблеми. Права і свободи людини та громадянина є безперечними первинними конституційними цінностями в сучасному суспільстві. З огляду на це в сучасних умовах розвитку України як правової держави зростає інтерес із боку дослідників до розкриття змісту цих прав, закріплення фундаментальних основ, їх правового регулювання, безпосередньої реалізації та застосування внутрішньодержавного й наднаціонального механізмів для забезпечення верховенства права в контексті обговорюваних цінностей.

Безперечним є той факт, що права людини з'явилися не в одну мить. Людство витратило чимало часу й сил на те, щоб ідеї загальнолюдських цінностей були визнані, сформульовані та відображені в основних законах сучасних держав. Тож виправданим є застосування конкретно-історичного методу для дослідження сенсу та змісту прав і свобод людини, їх місця й ролі в ієрархії найважливіших суспільних і державних цінностей. Концептуальним у цьому питанні є те, що конституційна історія людства сприймається та характеризується насамперед як історія розвитку конституційно-правового статусу людини й громадянина, оскільки звідси беруть початок

основи відносин людства, суспільства, держави, а також демократії та прав людини.

Найважливіша роль у юридичній науці, на думку багатьох учених-юристів, належить римському праву. Римське право є фундаментом правових систем багатьох сучасних держав, його сягають своїм корінням багато публічних галузей права. Що стосується прав людини, механізмів їх захисту, то гіпотези й судження про правову цінність прав людини висловлювало багато римських юристів. Вони дотримувалися тієї думки, що всі люди народжуються вільними – принцип справедливості є невід'ємним елементом природних прав людини [1, с. 433]. Учення римських юристів про природно-правову справедливість і справедливе право мало величезне значення для формування й розвитку юридичної концепції прав і свобод людини, розуміння суті та змісту правової держави, встановлення обов'язків і повноважень публічних осіб.

У цьому, на думку М. Гультая, проявляється стійкий зв'язок між принципом правової визначеності та дотриманням прав і свобод людини й громадянина. На переконання вченого, правова визначеність – універсальне правове начало, дія якого

поширюється на сфери правовідносин між державою та особою, зокрема: забезпечення прав і свобод людини й громадянина; встановлення юридичної відповідальності; недопустимість дій і бездіяльності, що спрямовані на безпідставне обмеження прав і свобод людини; встановлення пропорційності застосованих до особи обмежень; здійснення повноважень органами державної влади [2].

Принцип правової визначеності бере свій початок ще до появи римського та давньогрецького законодавства. Коли тиранію було подолано, а закони почали ухвалювати на народних зборах, тоді вони набули демократичного «забарвлення». Водночас виникла проблема: норми хоча й були чітко визначені, зрозумілі, проте могли бути замінені іншими законами. Надалі цей принцип був відображений у різних джерелах, наприклад Великій хартії вольностей (1215 р.), Конституції прав і вольностей Війська Запорозького (1710 р.), Декларації прав людини і громадянина (1789 р.) тощо [3].

Ключова ідея римської юриспруденції в контексті відносин людини та держави полягала в тому, що держава як публічний інститут у своїх відносинах з індивідом перебуває не «за межами або вище правопорядку» [4, с. 32], а всередині як її складова частина, що має всі основні властивості й ознаки права. Водночас критерієм правомірного та справедливого у взаєминах індивіда й держави є не публічно-правовий інститут в особі держави, а право як сукупність ідей правової справедливості (так зване справедливе право – *boni et aequi, aequum jus*). З огляду на цей аргумент держава у відносинах з індивідом не має права керуватися неправовими нормами, а зобов'язана дотримуватися правил правової справедливості. Водночас вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому ключовому моменті, що римські юристи та відносини між індивідом і державою стали розглядати як правовідносини. Із цього поставало, що апріорі права й обов'язки мали виникати, змінюватися та припинятися щодо всіх суб'єктів цих правовідносин.

Важливість правової визначеності можна простежити також у преамбулі Дигестів Юстиніана – Конституції «*Deo auctore*»: «Усі галузеві закони, що створені від заснування міста Рима та походять із римських часів, поширюються безмежно та не можуть бути охоплені жодними здібностями людської природи. Нашою першою турботою було почати з тих священних принципів, які були раніше, виправити їх конституції і зробити їх зрозумілими; ми їх зібрали в один кодекс

та звільнили від зайвих повторень і несправедливих протиріч, щоб їхня щирість давала всім людям швидку допомогу» [5].

Постановка завдання. У міру розвитку сучасних держав, модернізації демократичних цінностей і процесів, удосконалення методів та стилів управління суспільними процесами, розвитку політичної і правової свідомості індивідів підвищується також рівень соціальної та громадянської активності, відповідальності перед соціумом, державою, світовою спільнотою. З огляду на цю ситуацію найбільш актуальними є проблеми глобальної легітимності державної влади, довіри до інституту, що реалізує від імені народу публічну владу. Повна довіра безпосередньо залежить від того, якими методами керується держава, які механізми застосовує для гарантування й захисту прав і свобод людини [6]. При цьому ключовими є такі питання: чи є в індивіда можливість відстоювати та виявляти власну волю й ідеї? Якою мірою він може брати участь в управлінні справами держави? Наскільки соціальна держава забезпечує гідне життя людини, її повний і вільний розвиток? Який ступінь готовності індивіда вкладати всі свої можливості для суспільного прогресу?

Водночас сучасний світ, суспільство та сама людина змінюються з величезною швидкістю. Право, зокрема конституційне, під впливом глобалізаційних процесів стає щоразу більш політизованим. Держави прагнуть будь-якими шляхами зберегти соціальну, культурну, духовну ідентичність, ідеологічну самостійність, забезпечити свої національно-суверенні права й інтереси на тлі фінансово-економічних, геополітичних та інших соціальних протиріч. Це пов'язано в підсумку зі системною кризою традиційних інститутів конституційної державності з огляду на гострий дефіцит довіри як до самої держави, її органів, так і до прийнятих законів. Тому можна назвати негативні наслідки, які апріорі можуть настати у зв'язку з порушенням вимог юридичної техніки: положення чинного законодавства, що не відповідають критеріям чіткості, ясності, доступності, стабільності, зумовлюють суперечливу правозастосовну практику, створюють можливість неоднозначного тлумачення й довільного застосування актів та тим самим ведуть до порушення конституційних гарантій, зокрема, щодо захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, гарантованих Конституцією України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто наголосити на тому, що за останні роки виконано величезну роботу з узгодження зако-

нодавства України про права й свободи людини і громадянина та практики його застосування з нормами Конституції України, міжнародно-правових актів, міжнародних договорів, із загально-визнаними принципами й нормами міжнародного права, які ратифіковані Верховною Радою України та є складовою частиною національної правової системи (ст. 9 Конституції України).

У сучасних умовах і індивід, і громадянське суспільство й держава максимально усвідомлюють цінність та практичне значення концептуальної ідеї верховенства права. Як справедливо зазначає багато дослідників, найважливішою складовою частиною принципу верховенства права та необхідною умовою його реалізації є принцип правової визначеності [7]. Цей компонент у законодавстві України та вітчизняній юридичній науці розглядається як початок універсального характеру, що певною мірою відображається в усіх галузях права, зокрема конституційному праві.

З огляду на основоположний характер предмета правового регулювання конституційного права, специфічні особливості елементів структури конституційних правовідносин, володіння вищою юридичною силою самих конституційних норм і положень та їхню пряму дію зауважимо, що апіорі зростає значення принципу правової визначеності з погляду як правотворчої діяльності, так і правозастосовної практики. Тож варто погодитися з Л. Богачовою в тому, що в широкому розумінні принцип правової визначеності є сукупністю вимог до організації та функціонування правової системи з метою забезпечення стабільного правового становища людини шляхом удосконалення процесів правотворчості і правозастосування [8]. При цьому для сучасної конституційної держави найвищим досягненням має стати довіра громадян до самої держави та її інститутів. Така довіра може ґрунтуватися тільки на гармонійній взаємодії правової визначеності чинного законодавства та аналогічної його дії на практиці. Дотримання принципу правової визначеності чітко позначає межі діяльності державної влади, максимально домагається прозорості у відносинах держави й людини, тим самим забезпечуючи дотримання прав і свобод людини та громадянина.

Принагідно зауважимо, що в сучасній юридичній науці категорію «правова визначеність» розуміють і трактують по-різному. На думку зарубіжних дослідників, як світоглядна правова ідея, що виражається в рівні розвитку громадянського суспільства й держави, у доктрині теорії держави та права вона поки що не повністю

досліджена [9, с. 801]. Проте більшість авторів сходиться на думці, що принцип правової визначеності проявляється в акцентуванні важливої ролі та значення його у правотворчій і правозастосовній діяльності держави. При цьому вирізняються підходи вчених до позначення виду, сутності, елементів, нормативного навантаження та повного змісту ідеї правової визначеності.

Унаслідок узагальнення доктринального дослідницького матеріалу можемо виокремити певні напрями розуміння ідеї принципу правової визначеності. Зокрема, правову визначеність розглядають як основоположну ідею вітчизняного права. При цьому її розглядають як самостійний принцип або структурний елемент основоположної ідеї верховенства права. Я. Берназюк слушно зазначає: «Категорія “якість закону” є основою правового порядку, що ґрунтується на верховенстві права (принцип правовладдя, rule of law), оскільки однією з вимог цього принципу є юридична визначеність (legal certainty), яка є істотно важливою в питаннях довіри суспільства до судової системи, а також для гарантування ефективності підприємницької діяльності та привабливості інвестиційного клімату (передумов економічного розвитку держави)» [10]. С. Погребняк також згодний із тим, що принцип правової визначеності покликаний гарантувати ефективну дію принципу верховенства права [11, с. 38]. Правову визначеність називають і самостійним принципом [12]. У науковій літературі трапляється також термін «принцип зрозумілих правил», або «understandable rules» [13; 14].

У юридичних джерелах правову визначеність трактують також крізь призму принципу *res judicata* [15]. Зауважимо, що цей принцип є одним з основних елементів верховенства права. Він передбачає, що в будь-якому спорі рішення суду, яке набуло законної сили, не може бути поставлене під сумнів (п. 61 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Брумареску проти Румунії» (*Brumarescu v. Romania*) [GC], № 28342/95, ECHR 1999-VII).

В основі принципу юридичної визначеності, як одного з істотних елементів принципу верховенства права, лежить відоме з римського права положення *res judicata* (лат. «вирішена справа»), відповідно до якого остаточне рішення правомочного суду, яке вступило в силу, є обов'язковим для сторін і не може переглядатися.

У низці своїх рішень Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), здійснюючи тлумачення положень Конвенції про захист прав людини

і основоположних свобод, також зазначив, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, необхідно тлумачити у світлі Преамбули Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідна частина якої проголошує верховенство права частиною спільної спадщини договірних сторін.

Базове тлумачення принципу *res judicata* міститься в рішеннях ЄСПЛ у справах «Рябих проти Росії» від 3 грудня 2003 р., «Науменко проти України» від 9 листопада 2004 р., «Праведная проти Росії» від 18 листопада 2004 р., «Христов проти України» від 19 лютого 2009 р., «Понамарьов проти України» від 3 квітня 2008 р., у яких цей принцип потрактовано як елемент принципу юридичної визначеності.

Згідно із цим принципом жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного й обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою – домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі. Повноваження судів вищого рівня з перегляду мають здійснюватися для виправлення судових помилок і недоліків, а не задля нового розгляду справи. Таку контрольну функцію не варто розглядати як замасковане оскарження, і сама лише ймовірність існування двох думок щодо предмета спору не може бути підставою для нового розгляду справи. Відхід від цього принципу можливий лише тоді, коли цього вимагають відповідні вагомі й непереборні обставини (п. 52 рішення ЄСПЛ у справі «Рябих проти Росії» (*Ryabykh v. Russia*), № 52854/39, ЕCHR 2003-IX; п. 46 рішення ЄСПЛ у справі «Устименко проти України», № 32053/13). З огляду на це забезпечення принципу *res judicata* є однією з найважливіших засад гарантування державою реалізації права людини на справедливий суд [16].

Принцип правової визначеності узагальнює такі загальноправові категорії, як «непорушність прав», «якість закону», «стабільність та остаточність судових рішень», «законні очікування», на які спирається практика ЄСПЛ, як і практика Верховного Суду. При цьому, на переконання вчених, відповідними критеріями, за якими визначається якість норми національного права, є такі: а) доступність норми права, що визначається можливістю фізичних і юридичних осіб, до яких вона звернена, ознайомитися зі змістом норми права; б) передбачуваність її застосування – має місце, якщо її формулювання є досить чіткими з урахуванням специфіки відповідних суспільних

відносин, зокрема статусів їхніх учасників, щоб дати змогу учасникам суспільних відносин передбачити в розумних межах у світлі особливостей конкретних обставин наслідки, які може спричинити те чи інше їхнє діяння; в) наявність гарантій проти її свавільного застосування, тобто національне законодавство повинне давати приватним особам належне уявлення про обставини й умови, за яких представники влади мають повноваження вдатися до заходів, що заторкують права приватних осіб [17]. Зокрема, ЄСПЛ у своїх рішеннях (у справах «Брумареску проти Румунії», «Стіл та інші проти Сполученого Королівства» тощо) неодноразово робив висновок, що принцип правової визначеності є одним із фундаментальних аспектів верховенства права [3, с. 118].

Свою чергою Суд Європейського Союзу вважає, що принципи юридичної визначеності та легітимних очікувань означають, що «наслідки законодавства Спільноти мають бути зрозумілими й очікуваними для тих, на кого воно поширюється» («*Amministrazione delle finanze dello Stato v Srl Meridionale Industria Salumi and others*», справа № 212-217/80, п. 10); що «законодавство має бути зрозумілим і чітким, його застосування має бути передбачуваним для всіх зацікавлених сторін» («*Europäisch-Iranische Handelsbank AG v Council of the European Union*», справа № T-434/11, п. 93; «*France v. Commission*», справа № C-325/91, п. 26).

У доктрині конституційного права також немає єдності думок щодо трактування правової визначеності. Конституціоналісти визначають її як конституційну цінність (значення правової визначеності як охоронюваної правом конституційної цінності) [18, с. 46], оскільки невизначеність змісту того чи іншого акта Конституційний Суд України (далі – КСУ) нерідко вказує як причину визнання акта (чи його частини) неконституційним. Більше того, уже саму невизначеність норм права КСУ вважає неконституційною, оскільки за таких умов правозастосовник може зловживати своїм становищем, по-різному тлумачити норми права, керуючись власним інтересом.

Конституційний Суд України визнає правову визначеність конституційним принципом. У своїх рішеннях КСУ неодноразово звертався до цього принципу, іноді не прямо в самому рішенні, а в мотивувальній його частині. Так, в абз. 2 пп. 5.4 п. 5 мотивувальної частини рішення від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 у справі про постійне користування земельними ділянками зазначається, що з конституційних принципів рів-

ності та справедливості постає вимога визначеності, ясності й недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженість трактування у правозастосовній практиці та неминуче призводить до сваволі. Цим КСУ наголосив на тому, що невизначеність, нечіткість правової норми призводить до її неоднакового розуміння і тлумачення, що у практичній площині зумовлює різне застосування. Така неврегульованість або відсутність визначеності в діяльності органів державної влади щодо особи, зокрема стосовно забезпечення, додержання чи реалізації прав і свобод людини й громадянина, може мати негативні наслідки та призвести до сваволі. Визначеність правового регулювання має на меті запобігання будь-якому її прояву щодо особи [19, с. 19].

Також в абз. 3 пп. 3.1 п. 3 мотивувальної частини рішення від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010 КСУ звернув увагу на правову визначеність як елемент верховенства права та зазначив: «Одним з елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки» [20].

В абз. 2, 4 пп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини рішення від 1 квітня 2008 р. № 4-рп/2008 у справі про Регламент Верховної Ради України КСУ послався на те, що поділ державної влади є структурною диференціацією трьох рівнозначних основних функцій держави: законодавчої, виконавчої та судової. Він відображає функціональну визначеність кожного з державних органів, передбачає не тільки розмежування їхніх повноважень, а й їх взаємодію, систему взаємних стримувань і противаг, які мають на меті забезпечення їх співробітництва як єдиної державної влади. Неухильне додержання органами законодавчої, виконавчої та судової влади Конституції і законів України забезпечує реалізацію принципу поділу влади та є запорукою їх єдності, важливою передумовою стабільності, підтримання громадського миру й злагоді в державі [21, с. 17].

В абз. 3 пп. 3.4 п. 3 мотивувальної частини рішення від 11 березня 2010 р. № 8-рп/2010 КСУ зазначив, що наявність двох касаційних інстанцій

для перевірки рішень спеціалізованих судів не відповідає засадам правової визначеності [22, с. 12].

Безперечним вважаємо підхід, за яким принципу правової визначеності можна присвоїти роль загальноправового принципу. Прихильники цієї позиції переконані, що юридична техніка під час підготовки тексту нормативного правового акта має бути на найвищому рівні; викладені в документі положення й формулювання повинні бути ясними, чіткими, зрозумілими й однозначними для індивіда з певним рівнем освіченості та підготовленості. Також правова визначеність, на нашу думку, є одним із принципів правової системи. Пояснюється це тим, що зазначений принцип використовується в усіх сферах і різновидах юридичної практики, у правотворчій і правозастосовній діяльності, у процесі тлумачення правових положень різних нормативно-правових актів. З огляду на це принцип правової визначеності варто розглядати як ключовий загальний правовий принцип, що відіграє важливу роль у «передбачуваності правового регулювання». Цей принцип є невід'ємною структурною ланкою двох найважливіших принципів: правової держави та верховенства права.

За всієї різноманітності думок і підходів класичним та найпоширенішим є також розгляд ідеї правової визначеності як принципу судової діяльності, що передбачає остаточність і стабільність прийнятого судового рішення в конкретній справі. Перегляд цього рішення допускається тільки за наявності нововиявлених обставин або інших істотних підстав у справі. Так, М. Смокович наводить приклад спору, у судовому рішенні щодо якого визнано, що в конкретній ситуації було порушено принцип правової визначеності (справа № 815/2827/18). Обставини справи такі: до Одеського окружного адміністративного суду надійшов позов особи до Головного управління Державної міграційної служби (далі – ГУ ДМС) України в Одеській області про визнання протиправними дій ГУ ДМС України в Одеській області щодо відмови у зміні посвідки на постійне проживання в Україні, яка була пошкоджена. Так, 2018 р. громадянин В'єтнаму (позивач) звернувся до відділу ГУ ДМС України в Одеській області з клопотанням щодо обміну наявної в нього посвідки на постійне проживання в Україні, яка була йому видана уповноваженим органом у 2010 р., у зв'язку з тим, що його посвідка була випадково пошкоджена. Для цієї процедури він надав усі потрібні документи, проте суб'єкт владних повноважень не прийняв рішення щодо заміни йому

пошкодженої посвідки посвідкою нового зразка. Навіть більше, позивачеві було скасовано дозвіл на отримання посвідки на постійне проживання в Україні. Отже, позивач вважав, що його права й інтереси були порушені відповідачем, зокрема не замінено посвідку, з огляду на положення Кодексу адміністративного судочинства України, із цим він і звернувся до Одеського окружного адміністративного суду. Очевидно, що відповідно до Конституції України органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України [3, с. 121].

Ці та інші проблеми посилюють глобальну соціальну несправедливість, соціальну нерівність, обмежують можливості національних урядів подолати бідність, сприяють відсутності легітимності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зрештою навіть конституції держави й загальновизнаних норм міжнародного права. Однак загальновизнані норми та принципи міжнародного права змістовно сполучаються з установчою функцією Конституції України, є складовою частиною правової системи держави, становлять основу правового статусу особи, є мірилом і гарантією забезпечення й захисту прав і свобод людини.

З огляду на це в юридичній літературі принцип правової визначеності розглядають у вузькому та широкому сенсі. У вузькому розумінні цей принцип є критерієм оцінки якості нормативних правових актів, а в широкому – важливим показником стабільності правових актів, зокрема судових рішень. Він спрямований насамперед на запобігання перегляду судових рішень, що набули законної сили, з ініціативи держави [23].

Крім зазначеного, категорія «правова визначеність» у доктрині розглядається також в інших контекстах. Зокрема, це прогалини в нормативних правових актах, суперечливість (правова колізійність) норм права, складність визначення правової ієрархії, відсутність відповідних системних зв'язків між правовими нормами. Ці проблеми не лише мають негативні наслідки в контексті спотворення та відсутності правової визначеності, а й безпосередньо спричиняють порушення прав і свобод людини та громадянина, невиконання або часткове виконання обов'язків відповідними суб'єктами. І на це неодноразово вказував у своїх рішеннях Конституційний Суд України.

Безперечно, КСУ є судовим органом конституційного контролю, що відіграє провідну роль

у розвитку й становленні демократичних процесів у державі. Цей судовий інститут наділений ключовими державно-владними повноваженнями специфічного характеру, зокрема такими, що стосуються прийняття правових актів, які мають загальнообов'язкову силу, що є важливим для визначення векторів розвитку національної правової системи. У такому разі обговорюється не лише правомочність Конституційного Суду України щодо визнання неконституційною визначеної норми правового акта, а й дуже часто формулювання правових позицій, які мають юридичну силу. У будь-якому разі КСУ в передбачених законом межах реалізує діяльність із розроблення та своєчасної трансформації конституційно-правової доктрини, а отже, удосконалює державність, зокрема, шляхом урегулювання конфліктів та згладжування суперечностей у правовій і соціальній дійсності. Зазначені напрями діяльності Конституційного Суду України як органу конституційного правосуддя пов'язані з об'єктивними характеристиками самої Конституції, яка уособлює все різноманіття відносин, урегульованих правом, і містить критерії верифікації конституційності будь-якого правового регулювання, є мірилом «правності» всього права.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Таким чином, поняття та ідея «правова визначеність» є досить складною, багатогранною, різноаспектною категорією і для правової доктрини, і для юридичної практики. Правова визначеність є універсальним принципом у всіх сферах юридичної діяльності. Це постає з того, що, по-перше, у законотворчій сфері правова визначеність є ключовим критерієм якості та основною метою цього виду діяльності; по-друге, правова визначеність є найважливішим інструментом і засобом у процесі реалізації конституційного контролю органами правосуддя. Вищий судовий орган конституційного контролю неодноразово встановлював, що невизначеність норм права сама собою неконституційна, адже дає можливість правозастосовникові зловживати своїм становищем, по-різному тлумачити норми права залежно від власного інтересу, ставить суб'єктів права в нерівні умови.

У підсумку зазначимо, що в юридичній літературі виділяють три основні напрями в розумінні правової визначеності. Одна група вчених не визнає правову визначеність як самостійний принцип права та вважає, що цей принцип не має самостійного характеру. Ці вчені переконані, що не можна розглядати його і як принцип, що вхо-

дить до змісту більш загальної ідеї верховенства права. Інша група вчених визнає фундаментальність і важливість ідеї правової визначеності, характеризує лише деякі її змістові елементи. Третя група науковців зводить весь зміст цієї ідеї до властивостей принципу *res judicata*, зазначає повну тотожність їх суті та змісту як у правотворчій, так і у правозастосовній сферах. Тим часом нормативне навантаження правової визначеності потрібно трактувати більш змістовно, оскільки вона охоплює не тільки елементи передбачуваної стабільності та ясності нормативно-правового регулювання або суті принципу *res judicata*, а й несуперечливість і чіткість системи права загалом, стабільність правозастосовної діяльності та судової практики. Уникнути порушень конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також дотримуватися конституційних гарантій їх судового захисту, забезпечити максимально гармонійний стан правової стабільності людини, суспільства й держави можна тільки в разі застосування зазначеного підходу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нерсесянц В. Філософія права. Москва : ИНФРА-М ; Норма, 1997. 652 с.
2. Гультай М. Правова визначеність у рішеннях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 5. С. 83–93.
3. Смокович М. Принцип правової визначеності в адміністративному судочинстві: окремі теоретичні засади та практичне застосування. *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наукових праць. Одеса : Гельветика, 2020. Вип. 88. С. 116–127.
4. Подорожна Т. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 536 с.
5. Дигести Юстиніана. URL: <http://digestaiust.narod.ru/00-constit.html> (дата звернення: 25.10.2021).
6. Avila H. Certainty in Law. Cham : Springer, 2016. 520 p.
7. Linarelli J. Legal Certainty: A Common Law View and a Critique. URL: https://www.researchgate.net/publication/320083370_Legal_Certainty_A_Common_Law_View_and_a_Critique (viewed on 1 September 2017).
8. Богачова Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика). *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_74 (дата звернення: 25.10.2021).
9. Neuhaus P. Legal Certainty versus Quity in the Conflict of Laws. *Law and Contemporarary Problems*. 1963. Vol. 28. Iss. 4. P. 801. URL: <https://scholarship.law.duke.edu/lcp/vol28/iss4/7> (viewed on 1 September 2017).
10. Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. *Судебно-юрідическая газета*. 2020. 21 октября. URL: bit.ly/2IPqO65 (дата звернення: 25.10.2021).
11. Погребняк С. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків : Право, 2008. 238 с.
12. Приймак А. Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Київ, 2010. Т. 103 : *Юридичні науки*. С. 53–55.
13. Bentley D. Formulating Taxpayers' Charter of Rights: Setting the Ground Rules. *Australian Tax Review*. 1996. Vol. 25. Iss. 3. P. 97–115.
14. Taxpayers' Rights: Theory, Origin and Implementation. URL: <https://espace.curtin.edu.au/handle/20.500.11937/7750?show=full> (viewed on 25.10.2021).
15. Дахова І., Чуб О. Багатоаспектність принципу правової визначеності щодо сучасних конституційно-правових відносин. *Форум права*. 2017. № 4. С. 59–68.
16. Кальова А. Принцип *res judicata* у рішеннях ЄСПЛ: судова практика. *Судебно-юрідическая газета*. 2021. 1 марта. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/194592-printsip-res-judicata-urishennyakh-yespl-sudova-praktika> (дата звернення: 25.10.2021).
17. Бойко А. Якість правового регулювання відповідно до правових позицій Європейського суду з прав людини. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Т. 30(69). № 3. С. 7–12.
18. Рабінович С. Правова невизначеність в актах конституційного судочинства. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 1. С. 44–49.
19. Рішення у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 92, п. 6 розд. X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками). *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 5. С. 19.
20. Рішення у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України Закону України «Про міліцію». *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 5. С. 11–17.
21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України від 1 квітня 2008 р. № 4-рп/2008.

Вісник Конституційного Суду України. 2008. № 2. С. 17.

22. Рішення у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України.* 2010. № 3. С. 12.

23. Семишоцький Л. У ВС поставили під сумнів абсолютність принципу правової визначеності. *Закон і Бізнес.* 2020. 13 березня. URL: https://zib.com.ua/ua/141771-absolyutnist_principu_pravovoi_viznachivosti_u_vs_postavili_.html (дата звернення: 25.10.2021).

References:

1. Nersesians V. *Fylosofiya prava.* Moskva: INFRA-M; Norma, 1997. 652 s.

2. Hultai M. *Pravova vyznachenist u rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy.* *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy.* 2012. № 5. S. 83–93.

3. Smokovych M. *Pryntsyp pravovoi vyznachenosti v administratyvnomu sudochynstvi: okremi teoretychni zasady ta praktychne zastosuvannya.* *Aktualni problemy derzhavy i prava.* Odesa: Helvetyka, 2020. Vyp. 88. S. 116–127.

4. Podorozhna T. *Pravovyi poriadok: teoretyko-metodolohichni zasady konstytutsionalizatsii.* Kyiv: Yurinkom Inter, 2016. 536 s.

5. Dyhesty Yustyniana. URL: <http://digestaiust.narod.ru/00-constit.html>.

6. Avila H. *Certainty in Law.* Cham: Springer, 2016. 520 p.

7. Linarelli J. *Legal Certainty: A Common Law View and a Critique.* URL: https://www.researchgate.net/publication/320083370_Legal_Certainty_A_Common_Law_View_and_a_Critique.

8. Bohachova L. *Pryntsyp pravovoi vyznachenosti v yevropeiskomu i natsionalnomu pravi (zmistovna kharakterystyka).* *Teoriia i praktyka pravoznavstva.* 2013. Vyp. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_74.

9. Neuhaus P. *Legal Certainty versus Quity in the Conflict of Laws.* *Law and Contemporary Problems.* 1963. Vol. 28. Iss. 4. P. 801. URL: <https://scholarship.law.duke.edu/lcp/vol28/iss4/7>.

10. Bernaziuk Ya. *Katehoriia “yakist zakonu” yak skladova pryntsypu verkhovenstva prava ta harantiia zastosuvannya sudom naibilsh spriyatlyvoho dlia osoby tлумачення закону.* *Sudebno-yurydycheskaia hazeta.* 2020. 21 oktiabria. URL: bit.ly/2IPqO65.

11. Pohrebniak S. *Osnovopolozhni pryntsypy prava (zmistovna kharakterystyka).* Kharkiv: Pravo, 2008. 238 s.

12. Pryimak A. *Pryntsyp pravovoi vyznachenosti: poniattia ta okremi aspekty.* *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Kyievo-Mohylianska*

akademiia”. Kyiv, 2010. T. 103: *Yurydychni nauky.* S. 53–55.

13. Bentley D. *Formulating Taxpayers’ Charter of Rights: Setting the Ground Rules.* *Australian Tax Review.* 1996. Vol. 25. Iss. 3. P. 97–115.

14. *Taxpayers’ Rights: Theory, Origin and Implementation.* URL: <https://espace.curtin.edu.au/handle/20.500.11937/7750?show=full>.

15. Dakhova I., Chub O. *Bahatoaspektnist pryntsypu pravovoi vyznachenosti shchodo suchasnykh konstytutsiino-pravovykh vidnosyn.* *Forum prava.* 2017. № 4. S. 59–68.

16. Kalova A. *Pryntsyp res judicata u rishenniakh YeSPL: sudova praktyka.* *Sudebno-yurydycheskaia hazeta.* 2021. 1 marta. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/194592-printsip-res-judicata-u-rishennyakh-yespl-sudova-praktika>.

17. Boiko A. *Yakist pravovoho rehuliuвання vidpovidno do pravovykh pozytsii Yevropeiskoho sudu z prav liudyny.* *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriia “Yurydychni nauky”.* 2019. T. 30(69). № 3. S. 7–12.

18. Rabinovych S. *Pravova nevyznachenist v aktakh konstytutsiinoho sudochynstva.* *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava.* 2017. № 1. S. 44–49.

19. *Rishennia u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen st. 92, p. 6 rozd. X “Perekhidni polozhennia” Zemelnogo kodeksu Ukrainy (sprava pro postiine korystuvannya zemelnymy diliankami).* *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy.* 2005. № 5. S. 19.

20. *Rishennia u spravi za konstytutsiinym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy Zakonu Ukrainy “Pro militsiiu”.* *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy.* 2010. № 5. S. 11–17.

21. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyn druhoi, tretoi, chetvertoi statii 219 Rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 1 kvitnia 2008 r. № 4-rp/2008.* *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy.* 2008. № 2. S. 17.

22. *Rishennia u spravi za konstytutsiinym podanniam 46 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tлумачення термінів “naivshchyi sudovi orhan”, “vyshchyi sudovi orhan”, “kasatsiine oskarzhennia”, yaki mistiatsia u statiiakh 125, 129 Konstytutsii Ukrainy.* *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy.* 2010. № 3. S. 12.

23. Semyshotskyi L. *U VS postavlyly pid sumniv absolutnist pryntsypu pravovoi vyznachenosti.* *Zakon i Biznes.* 2020. 13 bereznia. URL: https://zib.com.ua/ua/141771-absolyutnist_principu_pravovoi_viznachivosti_u_vs_postavili_.html.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2021